Павло Смоляк

ТРАДИЦІЯ ЙОРДАНСЬКИХ СВЯТ НА МАЛІЙ БАТЬКІВЩИНІ ЛЕСЯ КУРБАСА (на матеріалі обрядів с. Старий Скалат Підволочиського району Тернопільської області)

Кременецький обласний гуманітарно-педагогічний інститут
ім. Тараса Шевченка

У статті зроблено етнологічний аналіз Йорданських свят та їхньої обрядовості, які залишили глибокий слід у свідомості видатного актора, режисера і культурно-громадського діяча Леся Курбаса.

У період утворення незалежної держави Україна ім'я видатного актора, режисера, педагога та культурно-громадського діяча Леся Курбаса (1887-1937) починає привертати все більшу увагу науковців, зокрема мистецтвознавців, істориків, культурологів, музикознавців. Це пов'язано з об'єктивними потребами вивчення окремих граней його таланту, а більшою мірою – з переоцінкою поглядів тодішніх дослідників його творчості, що були підпорядковані ідеологічним штампам і догмам. Однак до останнього часу поза увагою вчених залишаються етнокультурні аспекти, вивчення яких дало би можливість поглянути на формування постаті великого Майстра сцени з точки зору заземлення його в традиційну народну культуру, зокрема в місцеву звичаєвість та обрядовість. Це насамперед стосується тих традиційних свят та обрядів, які супроводжували Леся Курбаса в юному віці (із семилітнього віку майбутній актор та режисер проживав у с. Старий Скалат Скалатського повіту, тепер Підволочиського району Тернопільської області, і безпосередньо впливали на формування його національної свідомості та патріотизму. Хоча на цей аспект формування творчої особистості Леся Курбаса звертали увагу місцеві краєзнавці П. Медведик [7], Б. Савак [8], П. Баб'як [2], В. Собуцька [9], проте ці питання лише констатуються і позбавлені глибшого наукового осмислення.

Мета статті – зробити етнологічний аналіз тих календарно-обрядових дійств, зокрема Йорданських, що залишили глибокий слід у свідомості майбутнього видатного творця нового українського театру і без яких він не зміг би себе повною мірою реалізувати з погляду національних констант.

Як стверджують документальні дані, Лесь Курбас лише у семилітньому віці вперше ступив на староскалатську землю (вітчизну свого батька) і лише з того часу почав вбирати в себе повною мірою традиційну народну культуру рідного краю (до цього він переїжджав разом із батьками, мандрівними акторами театру «Бесіда», від містечка до містечка). Власне у Старому Скалаті він вперше пізнав красу традиційних народних свят, зокрема Йорданських, які були багаті на щедрівки та ритуальні дійства, пов'язані з маскуванням.

Передував Йордану другий Святий вечір, який за основними ритуальними діями був споріднений із передріздвяним (першим) Святим вечором: готували знову 12 пісних страв і споживали їх за святковим столом, згадуючи своїх давніх предків.

У той день у Старому Скалаті дотримувалися строгого посту аж до Малого Водосвяття, що відбувалося в церкві перед полуднем. Після цього ритуального дійства місцеві жителі спішили додому, щоби напитися свяченої води і додати її до різних святвечірніх страв. Щойно після пиття свяченої води можна було споживати легку пісну їжу й активно готуватися до Святого вечора.

У с. Старий Скалат здавна існувала традиція: до кожної із дванадцяти пісних страв доливали трішки свяченої води. Особливо культовим було додавання свяченої води до тіста, з якого випікали пироги. До речі, печені пироги були в цьому селі основним дарунком за щедрування. А в цілому пиття свяченої води сприяло доброму здоров'ю та цілорічному достатку в родині. Перед споживанням святвечірніх страв батько зі старшим сином (так само, як і на перший Святий вечір) вносили до хати діда – в'язанку пшеничної соломи, яку розстеляли по долівці (аналогічна традиція була властива для всього Західного Поділля) [4, 325]. До речі, тут існував звичай спати на ній після Святої вечері, «аби крижі не боліли», а протерту солому віддавати худобі, «аби добре велася» [1, 76]. Треба зауважити, що в Старому Скалаті на другий Святий вечір Дідуха (сніп востаннє зжатого снопа вівса на жнивах) уже не вносили до хати, оскільки він стояв на покуті від першого Святого вечора.

У цьому селі здавна існував звичай пити перед другою Святою вечерею натще свячену воду, після чого приступали до споживання страв. Як розповідають місцеві старожили, в давніший період (на початку XX ст.) в селі існував звичай намазувати дітям свяченою водою чоло, вуха, очі, «щоби не боліли». А також у тій же місцевості

завжди старалися вчасно повечеряти, бо казали, «як скоріше повечеряємо, то скоріше жнива обробимо».

Після вечері діти витягали з Діда стебла, робили з них малі хрестики і вставляли у кожний куток шибки у вікнах. У більшості сімей старша дочка, що була на виданні, збирала зі стола ложки, виходила з ними надвір і «тарахкала». Звідки відізветься пес, звідти прийде до неї жених. Після цього зв'язувала ложки малим перевеслом і вкладала у Дідуха.

На вікно, як і на перший Святий вечір, завжди ставили склянку води та мисочку з вечерею «для душ» (у неї ставили трошки кожної страви з вечері).

У Старому Скалаті після другої Святої вечері хлопчики та дівчатка (підлітки) ходять щедрувати. Вони в основному ходять гуртом (по п'ятеро-шестеро) до тих хат, де є хлопці чи дівчата, і щедрують їм спеціальні щедрівки, називаючи їхнє ім'я (якщо в даній оселі проживав Іван, то співали «Івасенько», а якщо дівчина Ганна, то «Ганнусенька» і т. д.).

Поширеними йорданськими щедрівками у с. Старий Скалат були: «Щедрий вечір всім вам, щаслива година», «Щедрий вечір, щедрий Боже», «Ішли кози в лози», «Пішов Івасьо рано косити», «Там піді Львовом, під крайнім домом», «Там в нових сінях місяченько сходить», «При широкім дворі явір зелененький» та ін.

Найпоширенішою серед них є:

Щедрий вечір всім вам, щаслива година:
Породила Діва предвічного Сина.
Приспів:
Ладо, ладо, ладо,
всім на світі радо,
Щедрий вечір на землі[1].

Крім величальних щедрівок, у цьому селі побутували й жартівливі. Серед них часто виконувалася щедрівка «Щедрий вечір, щедрий Боже», що ніби акумулює в собі процес післящедрувального обдарування:

Щедрий вечір, щедрий Боже.
Вийди, вийди, мій пироже.
Маю торбу з тороками:

[1] Записав Смоляк П.О. 21.01.2007 р. від Журавель Н.І., 1923 р. н., місцевої, освіта початкова, буряківниця із с. Старий Скалат Підволочиського району Тернопільської області.

Дайте пиріг зі сливками.
А я стану і муркочу,
бо з капусти вже не хочу[1].

Після виконання щедрівки слідувало віншування, яке, на відміну від післяколядного, зберегло архаїчні (ще язичницькі) елементи. Поширеним віншуванням у Старому Скалаті є таке:

Віншую, віншую,
де дівчину чую.
Від комори до комори,
щоби в вас роїлись пчоли.
Від коцюби до лопати,
аби-с вміла хліб саджати.
На городі зілля,
а в хаті весілля[2].

У с. Старий Скалат зберігся стародавній звичай після щедрування впускати до хати «Козу».

Обрядове дійство «Коза» у зазначеній місцевості активно функціонувало до 60-х рр. XX ст. (у наш час цей обряд вийшов з ужитку і зберігається лише у спогадах старожилів). З «Козою» в основному ходили підлітки від першого Святого вечора і до другого дня Йорданських свят.

Коли гурт щедрівників (хлопчиків і дівчаток) підходив до хати, то їхній провідник запитував голосно під вікнами у господарів, чи пустять вони «Козу» до хати. Після згідливої відповіді Коза зі своїм супроводом (в с. Старий Скалат Козу супроводжували Дід, Циган, Циганка та Жид) заходила до хати, а гурт щедрівників виконував таку обрядову пісню-щедрівку:

Йди, Козуню, до шафоньки,
чи там нема горівоньки?
Приспів:
Гоц, коза, тпру, коза, малі козенята.
Йди, козуню, на п'єцок,
чи там нема дівочок?
Приспів.
Йди, козуню, до подушок,
чи там нема яблук, грушок?
Приспів[1].

---

[1] Записав Смоляк П.О. 21.01.2007 р. від Журавель Н.І.
[2] Записав Смоляк П.О. 21.01.2007 р. від Журавель Н.І.

Отже, головна у цьому дійстві – Коза. До речі, вона постійно рухається по хаті, виконуючи роль організатора антиповедінки (перекидає домашні речі, коле рогами, тупотить ногами, бере зі стола хліб, печиво, фрукти тощо). О. Курочкін зазначає: «Коза як універсальний символ родючості також мала впливати і на сферу шлюбно-статевих відносин» [3, 57]. Тому в досліджуваному селі (цей звичай поширений по всій Україні) з «Козою» ходили на другий Святий вечір лише до тих хат, де були дівчата. У західноподільському регіоні існував звичай, особливо в дівчат, щипнути Козу або хоча б доторкнутися до неї, бо за цією формою «спілкування» із міфічним персонажем проглядають рудименти контагіозної магії, згідно з якою доторкання до сакрального атрибута приносило бажаний ефект.

У досліджуваній нами місцевості, як і в інших регіонах України, збереглася традиція в день перед Йорданом вирізувати на сусідньому (в с. Полупанівка) ставу із льоду хрест і ставити його на початку села біля криниці в улоговині (там у давній період постійно відбувалося Йорданське водосвяття). Після цього йорданський хрест обливали вишневою (буряковою) барвою і відповідно декорували вінками з ялини та кольоровими стрічками. Останнім часом Йорданське водосвяття відбувається на подвір'ї біля церкви.

Саме Йорданське водосвяття відбувалося рано, ще затемна. Після Служби Божої із церкви виходила процесія із хоругвами, патерицями, хрестами та свічками. По короткій відправі священик святив воду, а люди набирали її у дзбанки (або в інший посуд) і несли додому. У досліджуваному селі в давній період існував звичай під час набирання свяченої води ламати галузки з вінка на льодяному хресті і нести додому як оберіг (аналогічна звичаєвість була властива для всього Західного Поділля) [5, 609]. Як розповідали місцеві старожили, під час походу на водосвяття хлопчики-школярі йшли по боках процесії і постійно дзвонили в малі дзвоники.

До 40-х рр. XX ст. у цій місцевості існувала традиція після водосвяття стріляти із самопалів та рушниць. А деколи під час занурювання священиком «трійці» у воду деякі парубки випускали білих голубів у небо, таким чином символізуючи зішестя Святого Духа.

---

[1] Записав Смоляк П.О. 21.01.2007 р. від Журавель Г.В., 1929 р. н., місцевої, освіта початкова, буряківниця із с. Старий Скалат Підволочиського району Тернопільської області.

У давніший період господарі поверталися із Водосвяття, як правило, із засвіченими «трійцями». У даній місцевості вірили, «якщо свічка не погасне в дорозі, то добрим (без клопотів) буде наступний рік» [5, 609].

Після Великого водосвяття батько наливав кожному членові родини в горнятко води і благословляв словами: «Христос хрестився в Йордані, свяченою водою очистимо душі наші» (такі самі благословення були властиві і для сусідніх районів Тернопільщини) [6, 163].

У с. Старий Скалат в першій половині XX ст. існував звичай на Йордан змочувати обличчя свяченою водою, «щоби воно було ядерне і здорове» [4, 325].

Після великого Йорданського водосвяття в досліджуваній місцевості батько в супроводі членів сім'ї знову кропив оселю та господарські споруди, відбуваючи церемонію, аналогічну святвечірньому кропленню.

Після цього свячену воду господиня наливала у пляшку, а згодом нею кропили, благословляючи молодих до шлюбу, новонароджену дитину, перший вигін корів весною на пасовище, перший вихід коней з плугом на весняну сівбу тощо.

Як бачимо, Йорданська обрядовість у с. Старий Скалат Підволочиського району Тернопільської області – малій батьківщині Леся Курбаса – за останнє століття свого побутування пройшла період значних змін і нашарувань. Пішла у небуття більшість щедрівок, які складали основний фонд традиційного йорданського щедрування (серед них особливо призабулися ті щедрівки, які виконувалися конкретному адресату – господареві, господині, парубкові, дівчині, а збереглися лише ті, що адресовані родині в цілому). Повністю вийшла з ужитку традиція парубочо-дівочого щедрування. Останнім часом в селі не ходять на Водохреща із «Козою». Все це – результат вихолощення традиційної народної культури під впливом урбанізаційних процесів, які тотально насуваються на сучасне суспільне життя і неухильно сприяють її нівеляції.

Література

1. Артюх Л. Село Товстеньке вчора й сьогодні // Народна творчість та етнографія. – 1993. – № 2. – С. 73-77.

2. Баб'як П. Митець у колі сучасників // Русалка Дністрова. – 26 лют. 1997. – № 25. – С. 4.

3. Курочкін О. Українські новорічні обряди: «Коза» і «Маланка» (з історії народних масок). – Опішне: Укр. народознавство, 1995. – 375 с.

4. Лехман Т. Село Тернопільщини // Шляхами золотого Поділля. Тернопільщина і Скалатщина: Регіональний історично-мемуарний збірник. – Т. 3 / Ред. колегія: Роман Миколаєвич, Пилип Гайда, Марія Кінасевич та ін. – Нью-Йорк; Париж; Сидней; Торонто, 1983. – Т. XXXV. УА. – С. 314-332.

5. Локоть В. Святочні звичаї – Різдво, Богоявлення, Великдень, Зелені свята // Зборівщина. Над берегами Серету, Стрипи і Золотої Липи: Історично-мемуарний і літературний збірник / Ред. колегія: Б. Гошовський, В. Верига, А. Жуковський. – Торонто; Нью-Йорк; Париж; Сидней: Вид-во комітетів «Зборівщина», 1985. – Т. XXXVIII. УА. – С. 604-616.

6. Медведик П. Село Жабиня на Зборівщині: Весілля. Народні звичаї та обряди. – Тернопіль: Лілея, 1996. – 221 с., з нот.

7. Медведик П. Курбасові весняні вечори. До сторіччя від дня народження О. С. Курбаса // Жовтень. – 1987. – № 4. – С. 80-88.

8. Савак Б. На землі, де він ходив... // Радянське слово. – 1987. – 26 лют. – № 25. – С. 4.

9. Собуцька В. Скалатські стежини Леся Курбаса // Свобода. – 2003. – 8 берез. – № 24. – С. 8.